

دوفصلنامه علمی - پژوهشی دین و ارتباطات، سال بیستم و دوم، شماره دوم (پیاپی ۴۸) - پاییز و زمستان ۱۳۹۴، صص ۳۵-۶۱

واکاوی سیاست‌های پالایش محتوای مجرمانه (فیلترینگ) از منظر فقهی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۶/۲۲

جواد جاویدنیا*

علیرضا عابدی سرآسیا**

عباسعلی سلطانی***

چکیده

پالایش محتوای مجرمانه (فیلترینگ) موضوع مهمی است که با هزینه کلانی در جمهوری اسلامی ایران در حال اجراست و تعیین مصادیق آن طبق قانون جرائم رایانه‌ای به کمیته‌ای در دادستانی کل کشور واگذار شده است. بحث در زمینه کارآمدی یا ناکارآمدی این شیوه دفاعی در مقابله با تهاجم فرهنگی و حفظ منافع سیاسی و اقتصادی کشور از جنبه‌های مختلف مطرح است. در این مقاله سعی شده است از دیدگاه فقهی و بر مبنای اصول کلی مستخرج از قرآن، روایات و دیدگاه‌های فقهی عظام در برخی زمینه‌های سنتی مرتبط با آن، ابتدا سیاست‌های کلی دین مبین اسلام در عرصه‌های چهارگانه اخلاق، دین، سیاست و اقتصاد در دنیای واقعی استخراج گردد. سپس، سیاست‌های کلی در عرصه مشترک دفاع از این حوزه‌های چهارگانه به دست آید و در نهایت، این سیاست‌ها در فضای مجازی تبیین گردد و در خاتمه با توجه به اینکه پالایش جزئی از نظام دفاعی کشور محسوب می‌گردد، سیاست‌های کلی مشترک عرصه دفاع بر دنیای مجازی تطبیق داده شود و مبتنی بر آن سیاست کلان کشور در خصوص اعمال پالایش نقد و بررسی گردد.

واژگان کلیدی

پالایش محتوا، پالایش (فیلترینگ)، ادله فقهی، جرائم رایانه‌ای

* دانشجوی دکترای فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد Jjavvidnia۲۰۰@gmail.com

** استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)

a-abedi@um.ac.ir

*** دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد

soltani@um.ac.ir

مقدمه

پالایش معادل فارسی فیلترینگ^۱ است که در قانون جرائم رایانه‌ای معادل‌سازی شده است. پالایش به زبان ساده عبارت است از محدود ساختن دسترسی کاربران اینترنت به پایگاه‌ها و خدمات اینترنتی که بر اساس ملاحظات فرهنگی و سیاسی یک کشور، دسترسی به آن‌ها برای عموم مردم مناسب نیست.

برخلاف تبلیغات خلاف واقع رسانه‌های غربی، پالایش اینترنت، یا همان محدودسازی دسترسی به محتوای اینترنت، در کشورهای مختلف دنیا حتی آمریکا و فرانسه، البته با شدت و ضعف متفاوت اعمال می‌شود. در این میان کشورهای چین، کره شمالی و عربستان جزء کشورهای برشمرده می‌شوند که پالایش شدیدی را اعمال می‌نمایند (فیلترینگ و نظارت بر اینترنت، ۱۳۹۴).

علاوه بر آن، برخی محتواها هستند که اصل مقابله و پالایش آن‌ها در میان همه کشورها پذیرفته شده است، اما شیوه و سطح آن مختلف است و آن‌ها عبارت‌اند از:

- ۱) محتوای غیراخلاقی (حداقل هرزه‌نگاری کودکان).

- ۲) محتوای ضد دینی.

- ۳) محتوای سیاسی (ضد حکومتی، ضد امنیت کشور و تروریستی).

- ۴) محتوای مرتبط با جرائم سازمان‌یافته و بین‌المللی (اعمال نژادپرستانه و نسل‌کشی).

- ۵) محتوای ضد اقتصادی (کلاه‌برداری و...).

در کشور ما متولی تعیین ضوابط فنی پالایش و تعیین موارد آن کارگروه تعیین مصادیق مجرمانه است که طبق ماده ۲۲ قانون جرائم رایانه‌ای در دادستانی کل کشور متشکل از ۱۱ عضو از سازمان‌های ذی‌ربط تشکیل گردیده است.

این کارگروه فهرست مصادیق محتوای مجرمانه مورد پالایش را اعلام نموده است، که رئوس آن‌ها عبارت‌اند از: محتوای ضد عفت و اخلاق عمومی، محتوای ضد مقدسات اسلامی، محتوای ضد امنیت و آسایش عمومی، محتوای ضد مقامات و نهادهای دولتی و عمومی، محتوایی که برای ارتکاب جرائم رایانه‌ای به کار می‌رود،

محتوایی که تحریک، ترغیب یا دعوت به ارتکاب جرم می‌کند، محتوای مجرمانه مربوط به امور سمعی و بصری و مالکیت معنوی (فهرست مصادیق محتوای مجرمانه، ۱۳۹۴). از دیدگاه کلان، در تعیین جایگاه بحث پالایش در ساختار جامعه می‌توان گفت پالایش بخشی از نظام دفاعی یک جامعه است که در راستای دفاع از ارزش‌های اساسی آن در عرصه‌های چهارگانه اخلاق، دین، سیاست و اقتصاد مطابق با مؤلفه‌های خاص هر جامعه طراحی شده است.

در مورد پالایش مزایایی از جمله ممانعت از گسترش سریع فساد اخلاقی و سستی ایمان در جامعه، لو رفتن اطلاعات مالی و کلاه‌برداری‌های کلان اینترنتی، ضربه‌های اقتصادی به سازمان‌های مختلف، جلوگیری از انتشار اطلاعات نادرست در جامعه و هتک حرمت افراد و معایبی همچون کندی سرعت اینترنت، اتلاف وقت محققان، تضعیف فناوری اطلاعات و ممانعت از گسترش کاربردهای مفید آن، پالایش بی‌جهت وب‌گاه‌های مفید علمی و پژوهشی، از بین رفتن قبح قانون‌شکنی با سوق دادن افراد به استفاده از ابزار عبور از پالایه و تهدید امنیت اطلاعات از ناحیه ارائه‌دهندگان این ابزارهای غیرقانونی، صرف هزینه‌های بسیار زیاد برای اعمال فیلترینگ بر دولت و نیز ارائه‌دهندگان خدمات دسترسی به اینترنت، ممانعت از پخش سریع برخی اخبار مفید در جامعه مطرح می‌باشد (جوکاری، ۱۳۹۳؛ نشست تخصصی، ۱۳۹۳).

مهم آن است که بررسی شود آیا پالایش اجباری به شیوه فعلی که در کشور اعمال می‌شود، با وجود شیوه‌های مختلف عبور از آن که به راحتی در اختیار همه اقدار جامعه به‌ویژه نوجوانان و جوانان قرار می‌گیرد، مؤثر و منطبق با آموزه‌های اسلام است؟ به عبارت دیگر پالایش باید به چه شیوه‌ای و در چه حد اعمال شود که دارای حداکثر مزایا و حداقل معایب با آموزه‌های اسلامی باشد؟

البته در موضوع اصل جواز شرعی اعمال پالایش، مقالات و پایان‌نامه‌هایی نوشته شده که جملگی دلالت بر جواز شرعی این امر داشته‌اند و می‌توان گفت که این امر از بدیهیات عقلی است که بنای عقلا نیز با وجود مخاطرات جدی همه‌جانبه در فضای مجازی حکم می‌کند که نباید در فضای مجازی دسترسی به هر مطلبی برای هر شخصی آزاد باشد. چنانکه در کنوانسیون‌های بین‌المللی نیز اصل حق اعمال پالایش

برای دولت‌ها به رسمیت شناخته شده است (جلالی، ۱۳۸۶، ص ۷۱؛ عصاره، ۱۳۸۸، ص ۱۵۴؛ کاوندی، ۱۳۸۹، ص ۷۴؛ موحد امجد، ۱۳۹۱).

لذا در این مقاله نه به اصل جواز پالایش، بلکه به واکاوی محدوده مجاز آن از منظر فقهی پرداخته‌ایم و اصول سیاست دفاعی در فضای سایبر را موضوع بحث قرار داده‌ایم تا در انتها سیاست‌های کشور در این زمینه مورد نقد قرار داده شود و شیوه‌ای منطبق با آموزه‌های دینی پیشنهاد داده شود.

۱. تبیین اصول سیاست دفاعی در فضای مجازی از منظر اسلام

دین اسلام به‌عنوان کامل‌ترین و جامع‌ترین دین الهی که دارای برنامه مدون و منسجمی برای اداره جامعه است، دارای یک نظام دفاعی مشخص و سیاست‌های دفاعی خاص در راستای دفاع از ارزش‌های بنیادین جامعه بنیان شده بر مبنای تعالیم خود می‌باشد. بدیهی است سیاست‌های کلی دفاعی اسلام که چارچوب آن در قرآن کریم و احادیث بنا نهاده شده و مبتنی بر فطرت بشر و از ناحیه خالق اوست، هیچ تغییری ننموده است (الروم: ۳۰)، و در دنیای مجازی تفاوتی با دنیای واقعی ندارد که در این قسمت به شرح آن‌ها خواهیم پرداخت.

۱-۱. ضرورت آمادگی کامل در برابر تهاجمات سایبری در فضای مجازی

در قرآن کریم حفظ آمادگی در مقابل تهاجم دشمن و حفاظت از مرزها مورد تأکید جدی قرار گرفته است (آل عمران: ۲۰۰، النساء: ۷۱).

این آیات دلالت کامل بر ضرورت حفظ آمادگی همه‌جانبه نظامی و عقیدتی، در حد اعلا در برابر دشمنان به‌مقتضای زمان و مکان دارد (آرام، ۱۳۸۰، ج ۱، صص ۲۵۷ و ۲۵۸؛ تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۲۲؛ دشتی، ۱۳۷۹، ص ۷۵؛ قرآن حکیم و شرح آیات منتخب، ۱۳۸۹، صص ۷۶ و ۸۹؛ قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۳۲۵). البته به فرموده امام صادق(ع) دفاع و مرزبانی در برابر تهاجمات فکری دارای مراتبی بالاتر از دفاع در مقابل تهاجمات فیزیکی است (آرام، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۴۹۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲،

ص ۵)؛ چراکه شکست در دفاع از مرزهای عقیدتی و فرهنگی، شکست سیاسی و نظامی را در پی خواهد داشت (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۳، صص ۲۳۵-۲۳۷).

فقها دفاع از مرزهای عقیدتی جامعه و کمک به افراد ضعیف فکری را بر علمایی که توانایی‌اش را دارند، واجب می‌دانند (احسائی، ۱۴۰۵ق، ج ۱، ص ۱۶؛ حسینی شیرازی، ۱۴۲۸ق، ج ۴، ص ۴۴۱؛ مکارم شیرازی، ۱۴۲۱ق، ج ۵، ص ۴۷۰). البته برخی نیز دلایل موجود در این زمینه را در حد استحباب دانسته‌اند (راوندی، ۱۴۰۵ق، ج ۱، ص ۳۳۳؛ عاملی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۵۹۹).

البته در شرایطی که حتی شرط‌بندی در مورد اسب‌دوانی و تیراندازی که موجبات تقویت بنیه دفاعی مسلمانان است، جایز شمرده شده، یا در سفر توصیه اکید به مسلح بودن به شمشیر و آمادگی برای دفاع در مقابل دزدان و راهزنان شده یا برای ایجاد ترس و هراس در دل دشمنان و شاداب و جوان نشان دادن جامعه خضاب کردن مو با رنگ سیاه به‌عنوان عملی مستحب سفارش شده است، موضوع وجوب کسب آمادگی برای دفاع در مقابل کفار بسیار بدیهی است (حلی، ۱۴۲۰ق، ج ۱، ص ۷۲؛ حلی، ۱۴۰۹ق، صص ۵۳ و ۶۳؛ صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۱۲۳؛ طرابلسی، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۳۲۹؛ طوسی، ۱۳۸۷ق، ج ۶، ص ۲۸۹).

از میان ادله عقلی، بناء عقلاء و وجوب دفع ضرر محتمل بر وجوب این کسب آمادگی دلالت دارد.

اما در فضای مجازی با دو گونه تهاجم مواجهیم. تهاجماتی که موجب تخریب و اختلال داده‌ها و سیستم‌های رایانه‌ای کشور، یا به سرقت رفتن اطلاعات مالی یا خصوصی اشخاص و انتشار آن‌ها به‌طور کلی ایراد ضرر اقتصادی یا معنوی و هتک حیثیت برای اشخاص یا کشور می‌شوند و تهاجماتی که مرزهای فرهنگی و اخلاقی و دینی یا سیاسی جامعه را هدف قرار می‌دهند.

پس کسب آمادگی کامل و دفاع در برابر این تهاجمات ضروری است.

۲-۱. ضرورت پرهیز از رابطه اینترنتی با دشمنان دین

خداوند متعال در قرآن کریم مسلمانان را از دوستی با کفار و مشرکان و حتی یهود و نصاری به‌ویژه کسانی که دین اسلام را به باد تمسخر و استهزاء می‌گیرند، بر حذر داشته است. حتی اگر این افراد پدر و یا برادر مسلمانی باشند. در غیر این صورت خود جزء آنان قرار خواهد گرفت و رابطه‌اش با خداوند قطع خواهد شد. علت این فرمان نیز این است که چنین افرادی آرزوی قلبی‌شان این است که مسلمانان به دین آن‌ها درآیند و یا در رنج و زحمت باشند (آل عمران: ۲۸ و ۱۱۸؛ توبه: ۲۳؛ المائده: ۵۱؛ الممتحنه: ۱؛ النساء: ۸۹ و ۱۴۴؛ مائده: ۵۷).

تهدیدهای تکان‌دهنده قرآن در زمینه پذیرش ولایت کفار این را به ما می‌فهماند که نباید رفاه دنیوی و مصالح زودگذر ما را وادار کند که با دشمنان اسلام، ارتباط دوستانه برقرار کنیم. چراکه دنیا برای جامعه‌ای که برای ارزش‌های خود احترامی قائل نیست، احترامی قائل نخواهد شد و خداوند هم‌چنین افرادی را به حال خود رها می‌کند. در مواردی هم که به خاطر برخی اهداف مهم ارتباط با آن‌ها ضرورت پیدا می‌کند، این ارتباط نباید منجر به سلطه‌پذیری یا پیوند قلبی با کفار شود (قرآنی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۴۲، ج ۵، ص ۳۷؛ مدرسی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۳۵۶؛ مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۷، ص ۳۳۱).

فقها مبتنی بر همین ادله حرمت ایجاد رابطه دوستی با کفار را استنباط کرده‌اند و حتی صله رحم را که از مسلم‌ترین واجبات شرعی است، با آنان حرام دانسته‌اند. به نظر می‌رسد حکمت این نهی، بیم سلطه کفار بر مسلمانان از طریق نفوذ در میان آن‌ها و سست نمودن دینشان و ایجاد انحرافات فکری و اخلاقی و یا دستیابی بر اسرار نظامی و اقتصادی است که در غالب این ارتباطات وجود دارد. بدیهی است ارتباطی که بدون ایجاد رابطه دوستی و محبت و به دور از موارد یادشده باشد، بلاشکال است (جمعی از محققان، ۱۴۲۸ق، ج ۱، ص ۲۲۲، ج ۲، ص ۵۱؛ سیفی مازندرانی، ۱۴۲۹ق، ص ۳۴۷؛ مجله فقه اهل‌البیت(ع)، ج ۳۲، ص ۱۸۱؛ یزدی، ۱۴۱۵ق، ج ۴، ص ۱۸۲).

حکم عقلی و جوب دفع ضرر محتمل نیز مؤید این حکم است.

امروزه امکان این ارتباطات در فضای مجازی از طریق سایت، پست الکترونیکی، اتاق‌های گفتگو و... به راحتی فراهم است.

برخی از دشمنان با طراحی شیوه‌های جذاب در پوشش کاریابی، پژوهش یا ارتباطات عاطفی، اطلاعات ذی‌قیمتی از زندگی خصوصی افراد به دست می‌آورند و سپس آن‌ها را با تهدید به انتشار آن‌ها وادار به جاسوسی و کمک به اقدامات ضد امنیتی و گاه تروریستی می‌نمایند.

علاوه بر آن در مورد وب‌گاه‌هایی که دشمنی آن‌ها با نظام یا دین کاملاً محرز است، باید توجه داشت که صرف بازدید کردن از آن‌ها، حتی بدون پرداخت وجه، کمک به دشمنان محسوب می‌شود. چراکه این امر سبب بالا رفتن جایگاه وب‌گاه در رتبه‌بندی تعداد بازدیدکنندگان و در نتیجه افزایش درآمد مالک آن است. چون تبلیغات اینترنتی که به صورت جهانی انجام می‌شود، بازار بسیار پردرآمدی را به خود اختصاص داده و سهم بیشتر این درآمد در اختیار وب‌گاه‌هایی است که بیشترین بازدیدکننده از تمام نقاط دنیا را داشته باشند.

۳-۱. نهی از ورود به محافل اینترنتی دشمنان خدا و بدعت‌گذاران

خداوند در قرآن به شدت از شرکت در محافلی که در آن آیات خدا انکار یا استهزاء می‌شوند، نهی کرده است، مگر افراد پرهیزکاری که تحت تأثیر این جلسات قرار نمی‌گیرند و با احتمال تأثیرگذاری، به قصد اصلاح و نهی از منکر و رفع شبهات در این جلسات حاضر شوند. در غیر این صورت جزء آن افراد محسوب خواهند شد (النساء: ۱۴۰، الأنعام: ۶۸-۶۹).

همین مضامین در روایات متعدد نیز آمده است. همچنین نشستن در مجلس ناصبی‌ها یا اهل بدعت یا مجلسی که خداوند در آن نافرمانی شود یا امامی را مذمت کنند یا مؤمنی را عیب کنند، اگر فرد قدرت بر هم زدن آن مجلس و استدلال در برابر آن‌ها را نداشته باشد، اسباب غضب خداوند و عملی ناشایست و احترام و تأیید آنان مساوی با همت به خرابی پایه‌های اسلام دانسته شده است. از طرفی سکوت شرکت‌کننده نوعی رضایت و امضای عملی و نشانه روح نفاق است. لذا به هیچ عنوان نباید به بهانه آزادی بیان، سعه صدر، تسامح، خوش اخلاقی، مدارا، حیا، مردم‌داری، و امثال این‌ها، در مقابل تمسخر دین سکوت کرد و موجبات تشویق و تقویت آنان را

فراهم نمود (قرآن حکیم و شرح آیات منتخب، ۱۳۸۹، ص ۱۰۰؛ قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۴۱۲؛ کلینی، ۱۳۶۲، ج ۲، صص ۳۷۴-۳۷۵، ۳۷۷ و ۳۷۹؛ کمره‌ای، ۱۳۶۴، ج ۱، ص ۱۳۰؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۱۷۲).

فقها نیز بر حرمت این عمل تأکید نموده‌اند؛ اما ادعای اجماع در این مسئله مطرح نشده است (اردبیلی، ۳۳۸؛ حلی، ۱۴۰۵ق، ص ۶۳۳؛ شیرازی، ۱۴۲۸ق، ج ۵، ص ۱۲۱؛ اصفهانی، ۱۴۰۶ق، ج ۵، ص ۵۳۱).

فضای مجازی حضور در این محافل را به راحتی مهیا کرده است. در واقع ورود به وب‌گاه‌هایی با این مفاهیم و یا برقراری ارتباط از طریق پست الکترونیکی یا چت با آن‌ها به منزله حضور در جلساتشان است. به‌ویژه که این حضور و ارتباط ثبت می‌شود و با ارائه این آمار که یک وب‌گاه این‌چنینی، تعداد زیادی بازدیدکننده از کشور ایران یا از سایر کشورهای مسلمان داشته است، مشروعیت خود را در میان آحاد یک ملت به مخاطبین خود القاء می‌نمایند.

پس هرگونه ورود به این وب‌گاه‌ها جز با انگیزه اطلاع از کم و کیف عقایدشان جهت استدلال در برابر آن‌ها یا متقاعد کردن پیروان گمراه آن‌ها در جهت هدایتشان و امثال این‌گونه اهداف مشروع، آن هم در صورتی که چنین امکانی توسط آن سایت فراهم باشد، کمک و تأیید عملی آن‌ها محسوب می‌گردد که به نحو مقتضی می‌بایست مانع از این امر شد.

آیت‌الله طباطبایی حکیم، در کتاب مرشدالمغرب در پاسخ به استفتائی اتصال به صفحات اینترنتی را در صورتی که موجب تقویت و تأیید افکار انحرافی شود، جایز ندانسته‌اند (طباطبایی، ۱۴۲۲ق، ص ۳۱۷).

۴-۱. ضرورت مبارزه با انتشار الکترونیکی عقاید ضاله

بحث کتب ضاله از مباحثی است که مورد مناقشه فراوان بوده است. در اینجا فقط به‌اختصار ادله قائلان به حرمت در این زمینه بیان و در نهایت جمع‌بندی کلی از نظرات موجود ارائه می‌شود:

ادله‌ای که در این زمینه مورد استناد واقع شده است عبارت است از:

- (۱) بعضی از مردم سخنان بیهوده را می‌خرند تا مردم را از روی نادانی، از راه خدا گمراه سازند و آیات الهی را به استهزا گیرند؛ برای آنان عذابی خوارکننده است (لقمان: ۶).
- (۲) از پلیدی‌های بت‌ها اجتناب کنید و از سخن باطل پرهیزید (الحج: ۳۰).
- (۳) امام صادق (ع): خداوند تنها صنعتی را تحریم کرده که تمامی آن حرام کاری باشد و فساد محض به شمار آید مانند ساختن تارها، نی‌ها، شطرنج، ابزار بازی [قمار]، صلیب‌ها و بت‌ها، که همه این‌ها را حرام اعلام فرموده است و آنچه مانند این‌هاست از قبیل: ساختن نوشیدنی‌ها حرام و آنچه از آن فساد محض برخیزد و در آن هیچ‌گونه مصلحتی نباشد و خیری از آن به دست نیاید که همه این‌ها که یادگرفتن و یاددادن و به کارگیری و مزد گرفتن بر آن و هرگونه تصرفی در آن (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۳۳۶).
- (۴) امام صادق (ع): هر وسیله گناه آمیزی که کفر و شرک در سایه آن قدرت پیدا نماید، یا هر بابی از ابواب که بابی از ابواب گمراهی به آن قدرت یابد یا بابی از باب‌های باطل را تقویت نماید، یا بابی که حق به‌وسیله آن تضعیف گردد، همه این‌ها حرام است و نامشروع می‌باشد خرید و فروش و نگهداشتن و مالک شدن و بخشیدن و عاریه دادن و هرگونه تصرف در آن‌ها حرام است (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۳۳۳).
- (۵) امام صادق (ع) به فردی که اظهار داشت مبتنی بر علم نجوم و طالع حکم می‌کند و چون طالع بد ببیند کار را ترک می‌کند و با طالع خوب کار را انجام می‌دهد فرمودند: کتاب‌هایت را بسوز (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۵۵، ص ۲۷۲).
- برخی از فقها ادله‌ای چون «عدم خلاف»، «عقل» و «وجوب جهاد با اهل ضلال»، «اعانه علی الإثم»، «مبارزه با بدعت» و «دفع ضرر محتمل» را نیز بر این ادله افزوده‌اند. همچنین مستثنیاتی نیز بر این حکم ذکر شده است که عبارت‌اند از: نوشتن ردیه بر کتب ضاله، ارائه استدلال بر آن‌ها، تقیه، به کارگیری اغراض صحیحه، تحصیل ملکه اجتهاد، کمک بر تحقیق، اطلاع بر مذاهب و تمیز خوب از بد.
- در مفهوم کتب ضلال و اینکه زمان و مکان و افراد چه تأثیری در حکم دارند، نیز جای بحث وجود دارد. اجمالاً اینکه ملاک ضاله تلقی شدن یک کتاب آن است که عرفاً قابلیت گمراه نمودن افراد جامعه را داشته باشد و انحرافات اعتقادی در افراد ایجاد نماید. بنابراین کتاب‌هایی که صرفاً حاوی مطالب باطل باشند مشمول این حکم

نمی‌باشند. همچنین ممکن است یک سری کتاب‌ها در زمانی ضاله محسوب شوند، اما با گذشت زمان و مشخص شدن انحرافی بودن آن بر عامه مردم، وصف ضاله بودن را از دست داده و از شمول حکم خارج شوند.

یکی از محققان در جمع‌بندی نهایی خود از اقوال فقها در زمینه حفظ کتب ضلال، آن‌ها را به سه دسته تقسیم نموده است:

۱- مطلقاً حرام است (نظر شیخ نجفی مؤلف جواهر الکلام).

۲- حرام نیست. البته اگر حفظ کتب ضلال خودش عنوان اضلال پیدا کند یا حفظ به قصد اضلال باشد، قائلان این نظریه هم ظاهراً در حرمت آن سخنی ندارند (نظر آیت‌الله خویی و ایروانی).

۳- اگر مفسده یا ضاللتی بر حفظ مترتب باشد، حرام است (نظر شیخ انصاری و امام خمینی(ره)).

می‌توان حکم کتب ضاله را به هر مطلب گمراه‌کننده که از هر طریق منتشر شود، توسعه داد (سلطانی، ۱۳۷۴، ص ۲۶؛ وافی، ۱۳۸۰، ص ۳).

مبانی این بحث با انتشار الکترونیکی عقاید ضاله کاملاً منطبق است.

بنابراین قول به حرمت این انتشار و هر نوع کمک و تأیید در این راستا در مواردی که ضاله بودن مطالب و به‌ویژه قصد اضلال عرفاً محرز است، دور از واقع نخواهد بود. شاید به تعبیری بتوان قائل به اولویت در این مورد شد. چراکه کتب ضاله با توجه به حساسیت‌های موجود دستگاه‌های سنتی کشور و مقررات مدون چاپ و انتشار و توزیع یا معمولاً در کشور به چاپ نمی‌رسند و یا پس از چاپ در مرحله توزیع از توزیعشان ممانعت به عمل می‌آید و بالاجبار لازم می‌آید که به‌صورت مخفیانه یا در خارج از کشور چاپ شوند و مخفیانه توزیع شوند که در نهایت رساندن آن به دست مخاطب مشکلات فراوان دارد. علاوه بر آن هرچقدر که کتابی پرتیراژ باشد، باز هم نمی‌توان تصور کرد که در کشوری مثل ایران برای هر نفر یک نسخه چاپ شود و به دست او برسد.

اما انتشار الکترونیکی دارای این محدودیت نیست و این قابلیت وجود دارد که هر فردی در هر نقطه از دنیا آن هم اغلب به‌صورت رایگان به آن مطلب دسترسی داشته باشند.

امروزه دشمنان دین که به لحاظ پیوند عمیق عزت و سربلندی و استقلال کشور ایران با دین اسلام، در واقع همان دشمنان کشور هستند، علناً بودجه‌های میلیاردری برای تبلیغات مسموم علیه اعتقادات مردم تصویب می‌نمایند و وب‌گاه‌های زیادی برای القاء شبهه در دین و در نهایت بی‌دین نمودن افراد یا حداقل سست نمودن آن‌ها در دین و اعتقاداتشان فعال می‌کنند و قائل‌شدن به اینکه این وب‌گاه‌ها بدون قصد اضلال طراحی شده‌اند و صرفاً یک سری اعتقادات شخصی را رواج می‌دهند؛ یک ساده‌لوحی و در واقع غفلت خائنانه است.

یکی از شگردهای دشمنان برای القای یک طرز فکر اشتباه به مردم این است که وب‌گاه‌های زیادی راه‌اندازی می‌کنند که در ظاهر متعلق به طیفی از مردم طرفدار یک عقیده است و با ارائه آمار از این‌گونه وب‌گاه‌ها یا حداقل لینک کردن آن‌ها به یکدیگر فرد را در یک فضای روانی قرار می‌دهند که تصور می‌نماید اکثریت قابل توجهی از جامعه‌اش طرفدار این طرز فکر هستند. در صورتی که گُنه مطلب چیز دیگری است و تمامی این شخصیت‌سازی‌ها و وب‌گاه‌سازی‌های دروغین، با جهت‌دهی سازمان‌های امنیتی دشمنان دین و کشور طراحی شده است.

پس ضرورت دارد به نحو مقتضی دسترسی افراد به این مطالب جز در موارد استثناء محدود گردد. البته با استفاده از ملاک بحث کتب ضاله می‌توان گفت که پالایش در این زمینه باید کاملاً پویا باشد و با رصد دائمی وب‌گاه‌ها و وضع جامعه و توان تجزیه و تحلیل مطالب که در جامعه ایجاد شده است و یا مرور زمان که بسیاری از زوایای مبهم را برطرف می‌کند، در پالایش یا رفع پالایش وب‌گاه‌ها تجدیدنظر نماید، یعنی بررسی نماید و چنانچه وب‌گاهی نیاز به ادامه اعمال پالایش ندارد و وصف ضاله بودن مطالب آن زائل شده است، رفع پالایش گردد و اگر باز در شرایط جدیدی مطالب ضاله دیگری در آن قرار داده شد، مجدداً مشمول پالایش شود.

لیکن باز هم روشنگری و بالا بردن سطح فکری جامعه می‌بایست بیش از اعمال پالایش مورد توجه قرار داده شود.

۵-۱. ضرورت پایه‌ریزی نظام خودجوش پالایش از درون جامعه و خانواده

تأکید بر امر به معروف و نهی از منکر در کلیت جامعه اسلامی و نیز جزء جامعه به‌ویژه خانواده که رکن اصلی هر جامعه‌ای است، به‌عنوان یک راهکار دفاعی کاملاً جدی در اسلام مطرح است. چنانچه جامعه‌ای از درون تهی شد، تسلط دشمنان بر آن امری آسان خواهد بود.

آیات متعدد قرآن بر ضرورت امر به معروف و نهی از منکر در جامعه، مشروط بودن ایمان به خدا و قیامت به انجام این فریضه، همتایی آن با واجباتی چون نماز، زکات و اطاعت از خدا و رسول و ضرورت حفظ خود و خانواده از آتش جهنم از این طریق دلالت دارند (آل‌عمران: ۱۰۴، ۱۱۰ و ۱۱۴؛ التحريم: ۶؛ التوبه: ۷۱).

در احادیث نیز این امر از اسباب برپایی بقیه فرایض الهی، امن شدن راه‌ها، حلال شدن کسب و کار مردم، تأمین حقوق افراد، آبادی زمین‌ها، انتقام از دشمنان و ساماندهی همه کارها دانسته شده است. همین‌طور ترک آن باعث مسلط شدن ستمگری که به پیر و جوان رحم نکند و عدم استجابت دعای نیکان و عدم قبول توبه گناهکاران اعلام شده است (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳، صص ۳۸-۴۱).

نکته مهم آن است که امر به معروف ملازمه با ترویج خشونت و هرج‌ومرج در اجتماع ندارد. چراکه تنها فقط مرحله نخست آن، که عبارت است از تذکر و اندرز و اعتراض و انتقاد، عمومی و بر عهده همگان است و حتی فرد نسبت به خانواده خود هم حق خشونت ندارد. مراحل بعدی که شامل اختیارات گسترده و شدت عمل است، در صلاحیت جمعیت معینی است که زیر نظر حاکم شرع انجام خواهد شد (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳، صص ۳۸-۴۱ و ۲۴، ص ۲۸۶؛ مدرسی، ۱۳۷۷، ج ۱۶، ص ۱۱۶).

در اصل وجوب امر به معروف و نهی از منکر نیز تمامی فقها اتفاق نظر و اجماع دارند. بناء عقلا نیز دلالت بر این دارد که نمی‌توان با ایجاد محدودیت‌های فیزیکی و اجبار، جامعه انسانی را از دستیابی به چیزی منع کرد یا به سمت و سوی خاصی هدایت نمود. بلکه ضرورت دارد با ارائه اطلاعات لازم و در قالبی کاملاً علمی، مضرات عملی که ترک آن ضرورت دارد یا منافع عملی که انجام آن ضرورت دارد، شناسانده

شود تا اکثریت جامعه ضد ارزش یا ارزش بودن آن عمل را پذیرا شوند و پس از آن با موارد نادر تخطی از این ارزش‌ها برخورد جدی انجام داد.

پالایش و ایجاد محدودیت در دسترسی در اینترنت نیز زمانی مؤثر خواهد بود که پشتوانه درونی و ایمانی از داخل جامعه و خانواده داشته باشد؛ اما اگر این‌طور در جامعه القاء شده باشد که این یک محدودیت قانونی است که حکومت صرفاً برای مصالح خود دست به وضع آن زده است و به عبارتی قبح اخلاقی و دینی از روی آن برداشته شده باشد، هیچ کارایی نخواهد داشت و می‌بینیم که در شرایط امروز عبور از پالایه به‌عنوان یک ارزش بین نوجوانان و جوانان مطرح گردیده است.

طبیعتاً اگر حساسیت فردی افراد جامعه با تبیین جنبه‌های منفی و مخرب آن نسبت به محتوای نامطلوب اینترنتی برانگیخته شود، نه تنها افراد جامعه به دنبال عبور از پالایه نخواهند بود، بلکه خود خواهان تقویت آن نیز خواهند شد. البته تقویت شیوه فعلی، تنها اثری که می‌گذارد نارضایتی بیشتر مردم از پایین آمدن سرعت اینترنت خواهد بود. لذا منظور از تقویت به کار بردن شیوه‌های متنوعی است که سبب ایجاد محدودیت مؤثرتر بدون ایجاد هرگونه تنش اجتماعی خواهد بود.

به‌ویژه که آشنا نمودن خانواده‌ها با این مطالب و آموزش نحوه اعمال پالایش‌های خانگی و شیوه‌های مقابله با بیداری زود هنگام حس کنجکاوی فرزندان‌شان در این زمینه‌ها و یا شیوه‌های هدایت صحیح حس کنجکاوی آنان در صورت شکوفا شدن و دادن حداقل اطلاعات منطقی لازم در زمینه علت نهی از دسترسی به محتویات ناسالم و همراهی با آنان با هدف نشان دادن واقعیت اصیل موجود پس پرده پالایش، می‌تواند نقش بسیار مؤثری در تربیت فرزندان داشته باشد و درستی و مؤثر بودن شیوه امر به معروف و نهی از منکر توأم با منطق و محبت را به جامعه بنمایاند.

۱-۶. ضرورت برخورد توأم با حفظ کرامت انسانی در پالایش

خداوند در قرآن کریم بر نقش بسیار مهم سخن نیکو و اخلاق حسنه در پیشبرد اهداف تبلیغی و دفاعی اسلام تأکید نموده است و برگزیدن نیکوترین سخن برای هر مقام (الإسراء: ۵۳)، استفاده از منطق حکیمانه و ادله قانع‌کننده و پنندهای نیکو و بیداری بخش

و عبرت‌آموز در دعوت به راه خداوند و مجادله نیکو (النحل: ۱۲۵)، کاربرد سخن نرم در تبلیغ (طه: ۴۴) در این راه توصیه شده است.

چراکه اگر خشونت، برتری‌جویی، تحقیر و تحریک حس لجاجت جایگزین محبت در مباحث و مجادلات شود، هر چقدر هم فرد از منطقی قوی برخوردار باشد، ثمره‌ای نخواهد داشت و جنبه‌های عاطفی، تأثیر عمیقی در گرایش مردم به سمت حق دارند (قرآن حکیم و شرح آیات منتخب، ۱۳۸۹، صص ۲۸۱، ۲۸۷ و ۳۱۴؛ مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۱، ص ۴۵۵، ج ۱۲، ص ۱۵۷، ج ۱۳، ص ۲۰۸؛ موسوی همدانی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۵۳۵، ج ۱۴، ص ۲۱۳).

حتی یکی از شرایط اذن شرعی برای دعوت به دین، توانایی بر جدال احسن دانسته شده است (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۹، ص ۳۷۹).

علاوه بر موارد فوق در ادبیات دینی قاعده‌ای داریم که از نظر روانشناسی نیز تأیید شده است و آن عبارت است از: «الانسان حریص علی ما مُنِع».

سه حدیث نبوی در این زمینه وارد شده است که غیر از اولی که مبنای قاعده فوق می‌باشد، دو مورد دیگر از نظر سند ضعیف اعلام شده‌اند؛ اما صحت آن‌ها از نظر عقلی دور از ذهن نیست:

۱) آدمیزاد بر چیزی که از آن منع شده سخت حریص است (محمدی ری‌شهری، ص ۱۹).

۲) اگر به آنان پیغام دهم و از رفتن به حَجون (نام کوهی است در مکه مکرمه) بازشان دارم، برخی از ایشان، با آنکه کاری در آنجا ندارند، به آنجا خواهند رفت (محمدی ری‌شهری، ص ۱۹).

۳) اگر مردم از شکستن پشکل شتر منع شوند؛ این کار را مرتکب شده و گویند چیزی در آن هست که ما را منع کرده‌اند (الشهید الثانی، ۱۴۰۹ق، ص ۱۹۱).

در این زمینه نظرات فقهی اندکی وجود دارد. برخی فقها حکم به وجوب رفق و مدارا در دعوت مردم به‌سوی خداوند داده‌اند (اردبیلی، ص ۳۵۱).

از احکام فقهی مرتبط نیز می‌توان به حکم برخی فقها در حرمت خشونت و وجوب رفق و مدارای حاکم در مقابل مردم اشاره نمود (شیرازی، ۱۴۲۳ق، ص ۱۵۹؛ شیرازی، ۱۴۲۶ق، ص ۷۳۲).

متأسفانه فضای حاضر پالایش کشور دقیقاً مردم را به سوی استفاده بیشتر از وب‌گاه‌ها ممنوعه سوق داده است.

شیوه برخوردی که در مردم چنین القاء کند که حکومت آن‌ها را افرادی فرض کرده است که قدرت تشخیص ندارند و حکومت باید برای آنچه می‌خواهند دسترسی داشته باشند، تصمیم‌گیری کند، بسیار زننده و دارای آثار منفی است.

تا چندی پیش فقط این پیغام نمایش داده می‌شد که دسترسی به این وب‌گاه مطابق قوانین جمهوری اسلامی ایران ممنوع است. در حال حاضر وضع کمی بهتر شده است و علاوه بر پیغام «دسترسی به تارنمای فراخوانده شده امکان‌پذیر نمی‌باشد»، تعدادی وب‌گاه‌های مفید نیز پیشنهاد داده می‌شود.

صرف‌نظر از اینکه برخی از محققان حتی در وادی علوم دینی نیاز به دسترسی به برخی مطالب دارند که در زمان جستجو با این پیغام مواجه می‌شوند و هیچ‌گونه شخصی‌سازی در این زمینه مورد توجه قرار داده نمی‌شود.

بنابراین به نظر می‌رسد باید شرایطی را مهیا نمود که پالایش شخصی اجرا شود و برای افراد بالای ۱۸ سالی که آموزش‌های لازم فکری و عقیدتی و فنی را به‌طور مستقیم و غیرمستقیم برای حفاظت از خود فرا گرفته‌اند و نحوه صحیح برخورد با شبهات را آموخته‌اند و مراجع مورد اعتماد رفع شبهات نیز از قبل به آن‌ها معرفی شده است، امکان استفاده از اینترنت بدون پالایش، البته با هشدارهای لازم قبل از ورود به وب‌گاه‌های خاص را به آن‌ها داد تا به دور از انگیزه‌های غریزی عبور از موانع و در شرایطی عادی و با دید باز بتوانند راه خود را انتخاب کنند.

بدیهی است در صورت وجود چنین جوی، منطق اسلام و قوت احکام آن‌چنان است که به‌هیچ‌وجه نباید نگران آثار منفی وب‌گاه‌های مخرب بود؛ چراکه نمونه بارز آن را در میان مسلمانانی که در مهد فساد و تبلیغات منفی به دین اسلام گرویده‌اند،

شاهدیم که بسیار محکم‌تر از برخی افرادی که داخل کشور در دایره محدودیت‌ها قرار گرفته‌اند، پای مبانی دینی خود و حفظ خود از شهوات و گمراهی‌ها پایداری می‌کنند. البته بستر این امر زمانی به صورت کامل مهیا خواهد بود که تعالیم اسلامی را در تمامی جنبه‌ها، عملی نماییم؛ به عنوان مثال، اگر جوان امروزی در زمینه نحوه برخورد با غریزه جنسی از سردرگمی ناشی از عملکرد بد ما نجات یابد و با تفهیم صحیح موضوعات حجاب و رابطه زن و مرد و مطلوبیت ازدواج دائم و اضطراری و البته نافع و مستحسن بودن ازدواج موقت در دفع هیجان ناشی از غلیان شهوت، آرامش فکری و غریزی بر آن‌ها حاکم شود، در زمان برخورد با وب‌گاه‌های غیراخلاقی خواهد توانست عاقلانه تصمیم‌گیری نماید. در غیر این صورت در شرایطی که شهوت طغیان نموده است و راه‌های شرعی کنترل آن هم با کج‌فهمی‌های جامعه مسدود شده است، انتظار برخورد عاقلانه با این انحرافات دور از انتظار است. چنانکه حضرت علی (ع) فرمودند: شهوت زایل‌کننده [عقل و ایمان] است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۰۴).

هرگاه چشم [صحنه] شهوت [آمیز] را ببیند، دل از دیدن عاقبت [عمل و دنباله‌روی شهوت] کور می‌گردد (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۰۵).

نکته قابل ذکر دیگر این است که بحث شخصی کردن اینترنت از نظر فنی قابل تحقق است. در حال حاضر در برخی کشورها مانند چین و نیز کشور خودمان این موضوع مطرح شده است که هر یک از افراد برای استفاده از اینترنت، مکلف به اخذ نام کاربری و کلمه عبور شخصی از دولت شوند که بدون آن حتی با داشتن اشتراک اینترنت نتوانند از اینترنت استفاده کنند (ثبت نام کاربری...، ۱۳۹۴؛ طرح دولت برای احراز هویت کاربران...، ۱۳۹۴).

اما اینکه قابلیت‌های پالایش و نظارت شخصی و به تعبیری دسترسی‌های مختلف برای افراد اجرا شود، نیازمند طراحی و برنامه‌نویسی‌های لازم می‌باشد. این امر دقیقاً مشابه تعریف کاربری‌های مختلف برای یک اداره است که مدیران دسترسی کامل دارند، اما کارمندان جزء سطح دسترسی کمتری به امکانات شبکه اداره دارند. در این صورت می‌توان برای کاربران صدمه‌پذیرتر مانند نوجوانان و جوانان، محدودیت‌هایی را

که نمی‌توان به‌صورت عمومی در کل شبکه اینترنت کشور اعمال نمود (مانند قطع وی‌پی‌ان)، نسبت به این طیف خاص اعمال نمود.

۲-۷- ضرورت ایجاد فضاهای مجازی طرح شبهات و پاسخ به آن‌ها در مقام دفاع

اسلام منطقی آزاداندیشانه دارد و این شعار اسلام است. برخلاف بسیاری از مذاهب که با ترس از آشکار شدن ضعف منطقتشان و از دست دادن پیروانشان، آنان را از مطالعه و بررسی سخن دیگران نهی می‌کنند، اسلام بندگان راستین خداوند را کسانی معرفی کرده که اهل تحقیق‌اند. نه از شنیدن سخنان دیگران وحشت دارند و نه تسلیم بی‌قید و شرط می‌شوند و نه هر وسوسه‌ای را می‌پذیرند. اسلام به کسانی بشارت می‌دهد که گفتارها را می‌شنوند، نه تنها خوب را بر بد ترجیح می‌دهند، بلکه در میان خوب‌ها هم بهترین آن را پیروی می‌کنند (الزمر: ۱۷-۱۸). همان‌گونه که امام علی(ع) نیز حکمت را گمشده مؤمن معرفی و به فراگرفتن آن ولو از اهل نفاق تأکید نموده است (قرآن حکیم و شرح آیات منتخب، ۱۳۸۹، ص ۴۶۰؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۹، ص ۴۱۱).

البته فقط کسانی اجازه دارند خود را در معرض هر سخنی قرار دهند که توانایی علمی لازم برای تشخیص صحت و سقم آن‌ها را داشته باشند (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۱۰، ص ۱۵۶). اما نباید به این بهانه که سطح عموم جامعه از تجزیه و تحلیل شبهات عاجزند، طرح هرگونه شبهه و بحث در خصوص آن را ممنوع ساخت. بلکه باید شرایطی فراهم گردد که هرکس به شبهه‌ای برخورد نمود، بتواند آزادانه و به دور از هرگونه ممنوعیت و محرومیت اجتماعی آن را در محافل مربوطه مطرح نماید و پاسخ خود را دریافت نماید. امام صادق(ع) می‌فرماید: «احادیث را به نوجوانان خود بیاموزید و در انجام این وظیفه تربیتی، تسریع نمایید پیش از آنکه مخالفین گمراه، بر شما پیشی گیرند و سخنان نادرست خویش را در ضمیر پاک آنان جای دهند و گمراهشان سازند» (فلسفی، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۳۶۵).

بنابراین باید طراحی جامعه اسلامی که به‌گونه‌ای باشد که مراکزی مورد اعتماد و مورد وثوق جوانان و عامه مردم که توانایی علمی و برتری آن‌ها در عمل به مردم نشان داده شده باشد، وجود داشته باشند که مردم تشویق به طرح شبهات فکری و عقیدتی

خود و سؤال در خصوص آن‌ها شوند و هیچ شبهه‌ای حتی نزد یک نفر از افراد اجتماع باقی نماند. به‌عنوان مثال اگر مرکز ملی پاسخگویی به شبهات که هم‌اکنون در حال فعالیت است، از مشاوران سرشناس و مورد اعتماد مردم در همه زمینه‌های دینی، علمی، پزشکی و سیاسی بهره‌مند باشد و امکان دسترسی همه‌جانبه به آن برای همه افراد از طرق مختلف حضوری، تلفنی، اینترنتی و غیره فراهم باشد و با مسلط بودن به علوم روز دنیا و آخرین تحولات علمی و سیاسی و دینی پاسخ شبهات را بدهد، دیگر نباید نگرانی از طرح هیچ‌گونه شبهه‌ای داشت.

حتی می‌توان گفت در جامعه اسلامی دارای یک نظام فکری و عقیدتی پویا باشد، می‌بایست شبهات به‌صورت دسته‌بندی‌شده و طبق برنامه مشخص و منسجم، قبل از طرح به گونه دلخواه از ناحیه دشمنان در جامعه و ایجاد موج منفی بر مبنای آن، توسط مراکز فرهنگی در سطح عامه جامعه یا در سطح متخصصان و دانشگاهیان و حوزویان مطرح گردد و به نحو شایسته پاسخ داده شود تا جامعه در مقابل آن مصون‌سازی شده باشد (مکارم‌شیرازی، ۱۴۲۷ق، ج ۳، ص ۵۸۳).

برخی فقها در بحث از جهاد، به استناد آیات و روایات یکی از شقوق جهاد با منافقین و وجوب کفایی جهاد و مهماتی که غرض شارع مقدس به حصول آن واقع شده است را اقامه دلایل علمی و دفع شبهات برشمرده‌اند (حلی، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۴۷۷؛ حلی، ۱۴۲۵ق، ج ۱، ص ۳۶۰).

مبحث دیگری که می‌توان صحبت از وجوب کفایی دفع شبهات را در لسان فقها دید، بحث فقهی حرمت کسب از طریق انجام واجبات کفایی است که دفع شبهه به‌عنوان یکی از این واجبات برشمرده شده است (انصاری شیرازی، ۱۴۲۹ق، ج ۱، ص ۳۶۹؛ بحرالعلوم، ۱۴۰۳ق، ج ۲، ص ۱۱).

علامه مجلسی نیز در شرح حدیث «طلب العلم فریضه» طلب علم در حد اعتقاد جازم به حق را واجب عینی و طلب علم در حد رسیدن به توانایی دفع شبهات را واجب کفایی دانسته‌اند و احادیثی که در ترک مجادله آمده است را منصرف از جدال احسن با منظور دفع شبهات دانسته‌اند (اصفهانی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۹۸؛ ج ۱۰، ص ۱۳۳).

در برخی موارد نیز به صورت پراکنده و ضمن بحث از موارد دیگر به صورت کلی به وجوب دفع شبهات اشاره شده است (عاملی، ۱۴۰۳ق، ص ۳۰۶).

از سوی دیگر دفع شبهات از وظایف خاص علما و به طور ویژه حکومت اسلامی تحت امر ولی فقیه برشمرده شده است (بحرانی، ۱۴۲۶ق، ص ۲۲۳؛ حسینی روحانی قمی، ۱۴۱۲ق، ج ۱۳، ص ۲۳۷؛ سیفی مازندرانی، ۱۴۲۸ق، ص ۶۳؛ عمید زنجانی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۳۱۵).

حضرت امیرالمؤمنین یکی از اوصافی که برای خود برمی‌شمرد «مغلوب‌کننده مارقین» (از دین خارج شدگان) با حجت و برهان است (نهج البلاغه، خطبه ۷۵). در جای دیگر ایشان به درهم شکستن امواج فتنه‌ها با بهره‌گیری از کشتی‌های نجات یا همان اهل بیت عصمت و طهارت و باقی ماندن بر سنت پیامبر و تکیه بر آثار رسالت و کنار گذاشتن اختلافات و برتری‌جویی‌ها امر صریح دارند (نهج البلاغه، خطبه‌های ۵ و ۱۳۸).

وجوب دفع ضرر محتمل نیز مؤید آن است که در شرایطی که شبهات از طرق مختلف در جامعه منتشر می‌شوند، با برخوردی فعالانه با آنها می‌بایست جلوی رسوخ آنها در ایمان مردم را گرفت و به بهترین وجه با آنها مقابله نمود.

شرایط مطلوب اسلامی زمانی ایجاد می‌شود که همه افراد در سطحی از فهم و درک دینی قرار بگیرند که هیچ شبهه‌ای در آنها اثرگذار نباشد و آنگاه است که خواهند توانست همه اقوال را بشنوند و به حکم قرآن بهترین آن را برگزینند.

اما در شرایطی که جامعه در شرایطی است که قبل از ایجاد این آمادگی در آحاد مردم، سیلی ویرانگر از عقاید و فرهنگ‌های مخرب به جامعه هجوم آورده است و اصلاً امکان ایجاد یک سد خلل‌ناپذیر در مقابل آن وجود ندارد و در هر صورت سیلاب، راه نفوذ خود را پیدا می‌نماید، چاره‌ای جز این نیست که واحدهای امداد و نجات را در اسرع وقت تجهیز نمود و به میان سیل‌زدگان فرستاد.

در مانحن فیه نیز می‌بایست یک نظام جامع پاسخگویی به شبهات با استفاده از نخبگان حوزوی دانشگاهی راه‌اندازی نمود تا با تاسی به سنت پیامبر اکرم (ص) به‌مثابه «طیبی دوآر بطبه» به دنبال تک‌تک افراد جامعه بود تا با زبانی منطقی و کریمانه شبهات آنها را رفع نمود.

به‌عنوان مثال می‌توان در زمان ورود به یک وب‌گاه مخرب صفحه‌ای را طراحی نمود که به‌صورت موجز و گویا شبهات و انحرافات مطرح در آن را مطرح و در چند جمله پاسخی کوتاه و دقیق به آن داده شود و پاسخ تفصیلی نیز به وب‌گاهی جامع ارجاع داده شود که از امکان طرح مجدد سؤال و أخذ پاسخ آن به‌صورت آنلاین یا ارسال به پست الکترونیکی برخوردار باشد.

ضمن اینکه به‌صورتی پویا شبهاتی را که هرروزه توسط رسانه‌های بیگانه مطرح می‌شوند، شناسایی و اطلاع‌رسانی و رفع شبهه لازم در خصوص آن‌ها انجام دهند و از طرق مختلف و فراگیر به اطلاع مردم برسانند.

نکته اساسی دیگر در این بحث آن است که در پاسخگویی به شبهه می‌بایست به زبان مخاطب سخن گفت و به میزانی که مخاطب در شبهه فرو رفته است، به‌صورت صریح و گویا با او سخن گفت و از قاعده «لا حیاء فی الدین» بهره جست تا اثرگذاری لازم را داشته باشد. به‌عنوان مثال اگر نوجوانی زود هنگام با مسائل جنسی برخورد داشت و در خصوص زنانی با محارم که این روزها نقل و نبات آموزه‌های وب‌گاه‌های فارسی و داستان‌های غیراخلاقی منتشر شده در فضای مجازی است، دچار شبهه شد، نباید او را ملامت نمود یا از پاسخگویی صریح به وی طفره رفت و سن کم وی را بهانه‌ای برای عدم پاسخگویی جامع به وی قرار داد. در غیر این صورت او چاره‌ای نخواهد داشت جز آنکه برای رفع شبهه و ارضای حس کنجکاوی خود، دوباره به دامن همان وب‌گاه‌های غیراخلاقی و گمراه‌کننده پناه ببرد که بسیاری از آن‌ها نه تنها این امر را تقبیح نمی‌کنند، بلکه به‌عنوان یک حق مسلم برای آن فرد جلوه می‌دهند که علمای اسلام به دروغ فرد را از آن نهی نموده‌اند و برای القاء صحت این امر به آزاد بودن این روابط در برخی ادیان پیشین یا قضیه ازدواج فرزندان آدم (ع) با یکدیگر اشاره می‌کنند که بسیاری از این استنادات یا از اساس باطل‌اند یا مصداق «کلام حق یراد بها الباطل» می‌باشند.

اشاره به این مثال بارز که شاید به مذاق برخی خوش نیاید از این باب بود که به واقعیات موجود در جامعه توجه بیشتری نموده و به ضرورت جنبش همگانی در این زمینه مهم وقوف حاصل گردد.

آیت‌الله طباطبایی حکیم در پاسخ به استفتائی در خصوص دفع شبهات در اینترنت، اینترنتی بودن شبهه را واجد وصف خاص ندانسته‌اند و از باب ضرورت دفاع از دین که نوعی جهاد است، آن را واجب کفایی دانسته‌اند (طباطبایی، ۱۴۲۲ق، ص ۳۲۴).

جمع‌بندی

سیاست فعلی پالایش محتوای مجرمانه در کشور با اصول سیاست‌های کلی دفاعی فضای مجازی مستخرج از مبانی شرعی در این زمینه مطابقت ندارد، چراکه ادله شرعی بر این حد از اعمال پالایش یکسان نسبت به تمامی اقشار جامعه موجود نیست. لذا ثمره‌ای جز هزینه فراوان و کندی سرعت دسترسی به اطلاعات در کشور، تشویق هر چه بیشتر افراد به عبور از پالایش، عدم توجه مسئولان به ضرورت فرهنگ‌سازی و در واقع عدم توجه به تقویت جبهه جنگ نرم کشور و فرصت سوزی بیشتر برای جبهه داخلی و فرصت‌سازی برای دشمنان ندارد. پس نباید از قدر متیقن مواردی که ادله شرعی بر جواز آن داریم، تجاوز نمود. در غیر این صورت دولت در قبال مردم به لحاظ ضررهای وارده از این حیث و محدود کردن محدوده آزادی‌های فردی بدون دلیل شرعی مسئول شناخته خواهد شد.

بر این مبنا ضرورت دارد ضمن طراحی یک مهندسی فرهنگی جامع در تمامی زمینه‌های فرهنگی با محوریت قرار دادن آموزه‌های اسلامی و حل معضلات فرهنگی کشور در زمینه حجاب، ازدواج (دائم و موقت)، روابط زن و مرد و... راهکارهای ذیل در این زمینه بر مبنای اصول کلی پیشنهادی پیش‌گفته در زمینه پالایش پیگیری شود:

- ۱) شخصی کردن اینترنت و برنامه‌ریزی برای دسترسی سطح‌بندی شده به اینترنت بر مبنای سن، توانایی فکری، فرهنگ منطقه‌ای، نیازمندی برای تحقیق و امثال آن.
- ۲) ایجاد مرکزی پویا با توانایی تخصصی و فرهنگی بالا برای فرهنگ‌سازی و پاسخگویی مؤثر به شبهات فضای مجازی که به‌طور دائم فضای مجازی و وب‌گاه‌های مخرب را رصد نماید و به‌صورت کاملاً به‌روزرسانی شده پاسخی برای تمامی شبهات داشته باشد. از سوی دیگر این قابلیت وجود داشته باشد که در زمان ورود افراد مجاز به وب‌گاه‌های مخرب، صفحه هشدار باز شود که خلاصه‌ای از پیامدهای منفی

وب‌گاه و پاسخ مختصری به آن در قالبی جذاب ارائه شود و به صورت اختیاری به این وب‌گاه مرکز یادشده هدایت شود. همچنین برنامه‌های مستمری برای افزایش آگاهی آحاد جامعه در قالب ارسال پست‌های الکترونیکی آموزشی و امثال آن داشته باشد. علاوه بر آن افرادی که می‌خواهند از یک سطح دسترسی به سطح دسترسی آزادتری وارد شوند، برنامه‌هایی علمی برای آماده‌سازی فکری آن‌ها به شیوه‌ای جذاب و مؤثر برای آن‌ها وجود داشته باشد و پس از آزادی دسترسی نیز نظارت توأم با تذکر موارد لازم تا حصول اطمینان از استفاده سالم به نحوی کاملاً اطمینان‌بخش در فضایی غیرارعایی و دوستانه برای او فراهم نمود.

۳) تقویت انگیزه‌های دینی مردم و خانواده‌ها برای نظارت همگانی بر استفاده از اینترنت در جامعه و نظارت ویژه برای استفاده از اینترنت در خانواده به‌ویژه برای فرزندان با معرفی شفاف آثار نامطلوب فرهنگی وب‌گاه‌های مخرب.

۴) دوری از هرگونه تعصبات بیجا و احراز از چشم بستن بر واقعیت‌های جامعه در راستای آگاه‌سازی مؤثر جامعه و از بین بردن حس اعتماد به اینترنت و در مقابل ایجاد حس اعتماد و فضای صمیمانه برای طرح راحت هرگونه سؤال ایجادشده در ذهن آحاد جامعه به‌ویژه نسل جوان برای ارائه پاسخ‌های صحیح به آن‌ها و جلوگیری از انحرافات بیشتر با دریافت پاسخ‌های انحرافی از اینترنت.

۵) طراحی شیوه‌های خاص روان‌شناسانه برای اجرای موارد یادشده به‌نوعی که از هرگونه تحریک حس گریز از محدودیت افراد، یا القاء حس تحقیر و توهین به کرامت انسانی اشخاص یا دل‌زدگی افراد نسبت به توصیه‌ها خودداری شود.

یادداشت‌ها

۱. filtering

کتابنامه

قرآن حکیم و شرح آیات منتخب (۱۳۸۹)، مترجم: حضرت آیت‌الله مشکینی، محقق: محمد فقیهی رضایی، تهران: مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران.

- نهج البلاغه (۱۳۷۹)، دشتی، محمد، قم: مشهور، چاپ اول.
- آرام، احمد و دیگران (۱۳۸۰)، الحیاه، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول.
- احسائی، ابن ابی‌جمهور، محمد بن علی (۱۴۰۵ق)، عوالی اللئالی العزیزیه، قم: دار سیدالشهداء للنشر، چاپ اول.
- اردبیلی، احمد بن محمد (بی‌تا)، زبده البیان فی أحكام القرآن، تهران: المکتبه الجعفریه لإحیاء الآثار الجعفریه، چاپ اول.
- اصفهان‌ئی (مجلسی اول)، محمدتقی (۱۴۰۶ق)، روضه المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، قم: مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانبور، چاپ دوم.
- اصفهان‌ئی (مجلسی دوم)، محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۰۴ق)، مرآه العقول فی شرح أخبار آل الرسول، تهران: دار الکتب الإسلامیه، چاپ اول.
- انصاری شیرازی، قدرت الله، پژوهشگران مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام (۱۴۲۹ق)، موسوعه أحكام الأطفال و أدلتها، قم: مرکز فقهی ائمه اطهار (ع)، چاپ اول.
- بحرالعلوم، محمد بن محمد تقی (۱۴۰۳ق)، بلغه الفقیه، تهران: منشورات مکتبه الصادق، چاپ چهارم.
- بحرانی، محمدسند (۱۴۲۶ق)، أسس النظام السیاسی عند الإمامیه، قم: مکتبه فدک، چاپ اول.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۳۶۶)، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم: دفتر تبلیغات، چاپ اول.
- جلالی فراهانی، امیرحسین (۱۳۸۶)، «مزیت‌ها و محدودیت‌های فضای سایبر در حوزه‌های آزادی بیان، آزادی اطلاعات و حریم خصوصی»، نشریه حقوقی دادگستری، شماره ۵۹، تابستان.
- جمعی از مؤلفان، مجله فقه أهل‌البيت (ع) (بالعربیة)، قم: مؤسسه دائرةالمعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (ع)، چاپ اول.
- حرانی، ابن شعبه (۱۴۰۴ق)، تحف العقول عن آل الرسول (ص)، قم: جامعه مدرسین، چاپ دوم.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۸ق)، الفصول المهمه فی أصول الأئمه - تکمله الوسائل، قم: مؤسسه معارف اسلامی امام رضا (ع)، چاپ سوم.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۳ق)، الفوائد الطوسیه، قم: چاپخانه علمیه، چاپ اول.

- حسینی روحانی قمی، سیدصادق (۱۴۱۲ق)، *فقه الصادق (ع)* (لله روحانی)، قم: دار الکتاب - مدرسه امام صادق (ع)، چاپ اول.
- حسینی شیرازی، سیدمحمد (۱۴۲۳ق)، *فقه العولمه*، بیروت: مؤسسه الفکر الإسلامی، چاپ اول.
- حسینی شیرازی، سیدمحمد (۱۴۲۸ق)، *من فقه الزهراء علیها السلام*، قم: رشید، چاپ اول.
- حلی (علامه)، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی (۱۴۱۳ق)، *قواعد الأحکام فی معرفه الحلال و الحرام*، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول.
- حلی (علامه)، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی (۱۴۲۰ق)، *تحریر الأحکام الشرعیه علی مذهب الإمامیه (ط - الحدیثه)*، قم: مؤسسه امام صادق (ع)، چاپ اول.
- حلی، سید ابن طاووس، رضی الدین، علی (۱۴۰۹ق)، *الأمان من أخطار الأسفار و الأزمان*، قم: مؤسسه آل البيت (ع)، چاپ اول.
- حلی، مقداد بن عبد الله سیوری (۱۴۲۵ق)، *کنز العرفان فی فقه القرآن*، قم: انتشارات مرتضوی، چاپ اول.
- حلی، یحیی بن سعید (۱۴۰۵ق)، *الجامع للشرائع*، قم: مؤسسه سیدالشهداء العلمیه، چاپ اول.
- راوندی، قطب الدین، سعید بن عبدالله (۱۴۰۵ق)، *فقه القرآن* (للاوندی)، قم: انتشارات کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، چاپ دوم.
- سلطانی، محمدعلی (بهمن و اسفند ۱۳۷۴)، «حکم فقهی کتب ضاله در گذر زمان»، *دوماهنامه آینه پژوهش*، شماره ۳۶.
- سیفی مازندرانی، علی اکبر (۱۴۲۹ق)، *دلیل تحریر الوسیله - أحكام الأسره*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (قدس سره).
- شهید الثانی، زین الدین بن علی (۱۳۶۸)، *منیة المرید*، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- صدوق (شیخ)، ابو جعفر محمد بن علی (۱۴۰۴ق)، *من لا یحضره الفقیه*، قم: جامعه مدرسین، چاپ دوم.
- طباطبایی، آیت الله العظمی حکیم سید محمدسعید (۱۴۲۲ق)، *مرشد المغترب، توجیهات و فتاوی*، نجف اشرف: دفتر حضرت آیت الله، چاپ اول.

- طبرسی، شیخ حسن (فرزند شیخ طبرسی) (۱۳۷۰)، مکارم الأخلاق، قم: شریف رضی، چاپ چهارم.
- طرابلسی، ابن براج، قاضی، عبدالعزیز (۱۴۰۶ق)، المهدب (لابن البراج)، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ اول.
- طوسی، ابوجعفر، محمد بن حسن (۱۳۸۷ق)، المبسوط فی فقه الإمامیه، تهران: المکتبه المرتضویه لإحیاء الآثار الجعفریه، چاپ سوم.
- عصاره، عبدالله (۱۳۸۸)، «حق دسترسی به اطلاعات در فضای سایبر در ایران»، پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- عمیدزنجانی، عباسعلی (۱۴۲۱ق)، فقه سیاسی (عمید)، تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ چهارم.
- فلسفی، محمدتقی (۱۳۷۹)، الحدیث- روایات تربیتی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- قرائتی، محسن (۱۳۸۳)، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ یازدهم.
- کاوندی کاتب، ابوالفضل و میرزایی، میثم (۱۳۸۹)، «جهانی شدن، اسلام و فضای سایبر»، نشریه اندیشه تقریب، شماره ۲۳، تابستان، صص ۵۹-۸۷.
- کلینی (شیخ)، ابوجعفر محمد بن یعقوب (۱۳۶۲)، الکافی، تهران: اسلامیه، چاپ دوم.
- کمره‌ای، محمدباقر (۱۳۶۴)، آداب معاشرت؛ ترجمه جلد شانزدهم بحار الأنوار، تهران: اسلامیه.
- مجلسی (علامه)، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، بحار الأنوار (ط- بیروت)، بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ دوم.
- مدرسی، آیت‌الله العظمی سیدمحمدتقی (۱۳۷۷ش)، تفسیر هدایت، ترجمه احمد آرام و...، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- مکارم‌شیرازی، آیت‌الله العظمی ناصر (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الإسلامیه، چاپ اول.
- مکارم‌شیرازی، آیت‌الله العظمی ناصر (۱۴۲۱ق)، الأمثل فی تفسیر کتاب الله المنزل، قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب(ع)، چاپ اول.
- مکارم‌شیرازی، آیت‌الله العظمی ناصر (۱۴۲۷ق)، استفتائات جدید (مکارم)، قم: انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب(ع)، چاپ دوم.

۶۰ دین و ارتباطات، سال بیستم و دوم، شماره دوم (پیاپی ۴۸) - پاییز و زمستان ۱۳۹۴

موحدامجد، محمدعلی (۱۳۹۱)، «اینترنت، محدودیت‌ها (filtering) و چالش‌ها از منظر فقه و حقوق»، پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی. موسوی همدانی، سید محمدباقر (۱۳۷۴)، ترجمه تفسیر المیزان، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم. وافی، جمیله (۱۳۸۰)، «حفظ کتب ضلال و حکم فقهی آن»، ماهنامه فقه و حقوق خانواده، شماره ۲۱ و ۲۲، بهار و تابستان. یزدی، محمد (۱۴۱۵ق)، فقه القرآن (للیزدی)، قم: مؤسسه اسماعیلیان، چاپ اول.

وب‌گاه‌ها

«ثبت نام کاربری برای استفاده از اینترنت در چین اجباری می‌شود»، پایگاه خبری فناوری اطلاعات برسام، تاریخ دسترسی ۱۳۹۴/۲/۵:

<http://barsam.ir/archive/اینترنت-در-چین>

جوکاری، بدریه (۱۳۹۳ش)، «نگاهی بر کارآمدی فیلترینگ شبکه‌های اجتماعی / لزوم هوشمندی در مدیریت فرهنگی»، پایگاه اینترنتی خبرگزاری بین‌المللی قرآن، تاریخ دسترسی ۱۳۹۴/۲/۵:

<http://www.iqna.ir/fa/News/۲۸۷۶۸۴۴>

«طرح دولت برای احراز هویت کاربران اینترنت»، پایگاه اینترنتی جام جم آن‌لاین، تاریخ دسترسی ۱۳۹۴/۲/۵:

<http://press.jamejamonline.ir/Newspreview/۱۷۴۶۹۵۳۱۵۰۲۸۳۸۱۲۸۴۰>

«فهرست مصادیق محتوای مجرمانه»، پایگاه اینترنتی رسمی کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه، تاریخ دسترسی ۱۳۹۴/۲/۵:

http://internet.ir/crime_index.html

«فیلترینگ و نظارت بر اینترنت در کشورهای جهان»، پایگاه اینترنتی رسمی کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه، تاریخ دسترسی ۱۳۹۴/۲/۵:

http://internet.ir/other_countries.html

واکاوی سیاست‌های پلایش محتوای مجرمانه (فیلترینگ) از منظر فقهی ۶۱

محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۹۴)، میزان/الحکمه، نسخه الکترونیکی کتابخانه اینترنتی تبیان، تاریخ دسترسی ۱۳۹۴/۲/۵:

<http://library.tebyan.net/newindex.aspx?pid=۱۹۶۶۴&BookName=میزان الحکمه>
نشست تخصصی «مدیریت فیلترینگ شبکه‌های اجتماعی موبایل» مورخ ۱۳۹۳/۸/۱۹، پایگاه
اینترنتی پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تاریخ
دسترسی ۱۳۹۴/۲/۵:

<http://www.ric.ir/news.php?extend.۱۱۵۲>
«نگاهی به قوانین فیلترینگ اینترنت در ایران، چین و ایالات متحده امریکا»، پایگاه اینترنتی
ارتباطات ۸۷، تاریخ دسترسی ۱۳۹۴/۲/۵:

<http://www.ertebatate۸۷.blogfa.com/post-۵۹.aspx>
«وضع فیلترینگ در سراسر جهان+اینفوگرافی»، پایگاه اینترنتی خبری مشرق، تاریخ دسترسی
۱۳۹۴/۲/۵:

<http://www.mashreghnews.ir/fa/news/۹۴۳۸۶>